

Методичні рекомендації для практичних психологів та соціальних педагогів

Особливості психологічного супроводу та соціально-педагогічного патронажу учнів, що потребують особливої уваги

Хронюк І.Є практичний психолог Сквирського ліцею
18.01.12.

Основною суттю підліткового віку є його перехід від дитинства до дорослості. Всі сторони розвитку піддаються якісній перебудові, виникають і формуються нові психологічні утворення. Цей процес перетворення і визначає всі основні особливості особистості дітей підліткового віку, а відповідно, і специфіку роботи з ними.

Залежно від конкретних соціальних умов, культури, тих традицій, які існують в системі виховання і навчання дітей, цей перехідний період може мати різноманітний зміст та різну тривалість. У сучасних умовах цей період розвитку охоплює приблизно вік з 10-11 до 14-15 років, співпадає в цілому з навчанням дітей в середніх класах школи.

Підлітковий вік традиційно вважається і психологами, і педагогами самим важким у плані виховання.

Найбільша кількість дітей з так званою “шкільною дезадаптацією”, тобто тих, що не можуть пристосуватися до школи (проявляється в низькій успішності, поганій дисципліні, розладах взаємостосунків з дорослими і ровесниками, появі негативних рис особистості та поведінки, негативних суб’єктивних переживань та ін.) простежується саме в середніх класах.

Девіантною поведінкою прийнято називати соціальну поведінку, що не відповідає нормам, установленим в даному суспільстві.

Девіантна поведінка – це система вчинків, що відхиляються від загальноприйнятої норми, будь то норми психічного здоров’я, права, культури і моралі.

Під відхиленнями в поведінці дітей і підлітків розуміють такі їх особливості і прояви, які не тільки звертають на себе увагу, але і насторожують вихователів (батьків, учителів, громадськість). Ці особливості поведінки не тільки свідчать про відхилення від загальноприйнятих норм, вимог, проте і можуть нести в собі задатки, початок майбутніх проступків, порушень моральних, соціальних, правових норм, вимог закону, являють собою потенційну загрозу суб’єкту поведінки, розвитку його особистості, оточуючим його людям, суспільству в цілому.

Девіантну поведінку розділяють на дві великі категорії:

По-перше, це поведінка, що відхиляється від норм психічного здоров’я, має на увазі присутність наявної або прихованої психопатології (патологічна).

По-друге, це антисоціальна поведінка, що порушує якісь соціальні, культурні і особливо правові норми. Коли такі вчинки незначні, їх називають правопорушеннями, а коли серйозні і караються в кримінальному порядку – злочинами. Відповідно говорять про делінквентну (протиправну) та кримінальну (злочинну) поведінку.

С.А.Белічева класифікує соціальні відхилення у девіантній поведінці слідуючим чином:

- *корисної орієнтації*: правопорушення, проступки, пов’язані з намаганням отримати матеріальну, грошову, майнову вигоду (крадіжки, спекуляція, шахрайство);
- *агресивної орієнтації*: дії направлені проти особистості (образа, хуліганство, побиття, вбивство, згвалтування);
- *соціально-пасивного типу*: прагнення ухилитися від активного способу життя та громадянських обов’язків, небажання вирішувати особисті і соціальні проблеми (ухилення від роботи, навчання, бродяжництво, алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, суїцид).

Таким чином, асоціальна поведінка розрізняється і за змістом, і за цільовою направленістю, може проявлятися в різноманітних соціальних відхиленнях: від порушень норм моралі до правопорушень і злочинів.

Робота по профілактиці відхилень у розвитку особистості та поведінці дітей і підлітків ефективна лише у тому випадку, якщо здійснюється на основі:

1. успішної навчальної діяльності (навчання);
2. емоційно позитивної системи взаємовідносин учнів (з ровесниками, вчителями, батьками);
3. психологічної захищеності.

Остання обставина безпосередньо пов'язана з гарантованою соціальною захищеністю, яка включає в себе:

1. знання учнями своїх прав і обов'язків;
2. беззаперечне дотримання прав учнів учителями та іншими суб'єктами навчального і виховного процесів;
3. психологічна і соціальна рівність учнів, виключаючи різну дискримінацію їх за будь-якою ознакою;
4. дотримання прав учнів на індивідуальну своєрідність і самовизначення.

Виконання цих вимог дозволяє проводити навчально-виховну роботу з усіма групами і типами підлітків шляхом диференціації педагогічного підходу і вимог до них в умовах інтеграції, не виділяючи деяких учнів або групи тією або іншою оцінкою, знаком чи оціночним судженням (слабші, невстигаючі, занедбані, ті, що потребують особливої допомоги і уваги, відносяться до "групи ризику" та ін.).

Допомога, яка надається підліткам у сукупності з дотриманням перерахованих вище вимог і умов дозволяє забезпечити їм рівномірний гармонійний розвиток особистості, її базових структур і їх проявів у діяльності, поведінці з врахуванням індивідуальних темпів і варіантів особистого розвитку.

Алгоритм виявлення дітей та учнів, що потребують особливої уваги

1. Соціально-психологічні дослідження з метою визначення:

- рівня психічної адаптації учнів до навчальної діяльності в школі;
- мотивів навчальної діяльності;
- інтелектуальних можливостей учня;
- рівня шкільної тривожності;
- соціометричного статусу;
- атмосфери в класному колективі;
- типу темпераменту, типу нервової діяльності;
- вад особистісного розвитку;
- спрямованості інтересів.

2. Вивчення характерних проблем, що турбують педагогів:

- Успішність учня;
- Ставлення до навчання;
- Особливості поведінки.

3. Вивчення проблем батьківського виховання:

- визначити виховну позицію батьків стосовно дітей;
- визначити психологічну атмосферу в родині учня;
- визначити, наскільки ґрунтовно батьки займаються вихованням своєї дитини.

Алгоритм встановлення психологічного супроводу та соціально-педагогічного патронажу дітей та учнів, які потребують особливої уваги

1. Виявлення дітей та учнів, що мають труднощі в навчанні і вихованні, схильних до правопорушень.
2. Обговорення питань на психолого-педагогічних консиліумах, щодо спрямування навчально-виховної роботи з учнями, які мають труднощі в навчанні і вихованні, схильних до правопорушень.
3. Обговорення питань на педраді, щодо психолого-педагогічного супроводу учнів, які мають труднощі в навчанні і вихованні, схильних до правопорушень, взяття на внутрішшкільний облік.
4. Затвердити директором школи список учнів, які стоять на внутрішньому обліку

(окремо по різних категоріях: схильних до правопорушень, вживання алкогольних напоїв, наркотичних та психотропних речовин, схильних до бродяжництва та жебрацтва, проявів жорстокості та насилля, мають проблеми в поведінці, ознаки емоційних розладів, схильні до аутоагресивної, самоушкоджуючої або суїцидальної поведінки, мають труднощі в навчанні і вихованні, „неблагонадійні сім'ї” тощо).

5. Спланувати психолого-педагогічний супровід учнів, що потребують особливої психолого-педагогічної уваги:
 - Визначення причин труднощів дітей та учнів різних категорій, індивідуальна діагностика учнів, які потребують особливої психолого-педагогічної уваги;
 - Корекційно-відновлювальна і розвивальна робота з учнями вищезазначених категорій (індивідуальна /групова);
 - Просвітницька робота з педколективом навчального закладу з питань взаємодії педагогів і працівників психологічної служби у профілактиці;
 - Просвітницька робота з сім'ями важковиховуваних дітей (консультації, відвідування вдома);
 - Взаємодія з адміністрацією навчального закладу у профілактиці негативних явищ у дитячому та учнівському середовищі (рада профілактики, малі педради тощо);
 - Взаємодія з інспекцією у справах неповнолітніх, соціальною службою та іншими організаціями з питань профілактики злочинності та проявів насилля серед учнівської молоді, попередження дитячої безпритульності і бездоглядності тощо.

Документація практичного психолога і соціального педагога по роботі з учнями, що потребують особливої психолого-педагогічної уваги

1. **Журнал щоденного обліку роботи**, де фіксується проведена робота з дітьми та учнями «групи ризику».
2. **Журнал корекційно-відновлювальної та розвивальної роботи**, де відображені зміст та облік проведеної роботи.
3. **Протоколи індивідуальних та групових консультацій** (для батьків, учнів, педагогів)
4. **Індивідуальні картки психологічного/ соціально-педагогічного супроводу**
5. **Папка «Робота з учнями, які потребують особливої уваги»** повинна бути окремо у практичного психолога, окремо у соціального педагога (Матеріали зберігаються до досягнення учнями 18 років).

Зміст папки

«Робота з учнями, що потребують особливої уваги»

1. **Список учнів, які стоять на внутрішньому обліку, затверджений директором школи (завідувачем ДНЗ)** (окремо по різних категоріях: схильних до правопорушень, вживання алкогольних напоїв, наркотичних та психотропних речовин, схильних до бродяжництва та жебрацтва, проявів жорстокості та насилля, мають проблеми в поведінці, ознаки емоційних розладів, схильні до аутоагресивної, самоушкоджуючої або суїцидальної поведінки, мають труднощі в навчанні і вихованні, «неблагонадійні сім'ї» тощо).
2. **Індивідуальні картки психологічного супроводу учня** – для практичного психолога.
3. **Індивідуальні картки соціально-педагогічного супроводу учня** – для соціального педагога.

До індивідуальних карток обов'язково додаються:

- ✓ Індивідуальний план роботи з кожною дитиною/учнем вищезазначених категорій.
- ✓ Протоколи діагностичного обстеження (обов'язково вказати прізвище, ім'я, по-батькові учня/дитини, назву методики, дату проведення діагностування, результат, висновки та рекомендації), бланки з відповідями дитини/учня (зразок додається).
- ✓ Облік проведеної роботи з учнями/дітьми, які стоять на внутрішньому обліку в навчальному закладі, фіксується у відповідних фахових журналах.

**Діагностичні та методичні матеріали для роботи з учнями,
що потребують особливої психолого-педагогічної уваги.**

1. **Психодіагностичні методики** (підбір психодіагностичних методик здійснюється відповідно до типу важковиховуваності дітей/учнів):
 - 1.1. Ануфрієв О., Костроміна С. „Мотивація навчання”.
 - 1.2. Айзенк „Тип темпераменту”.
 - 1.3. Басс А., Дарк А. „Дослідження показників і форм агресії ”.
 - 1.4. Бойко В.В „Визначення інтегральних форм комунікативної агресивності особистості”.
 - 1.5. Варга А.Я., Столін В.В. „Методика діагностики батьківського ставлення”.
 - 1.6. Коломінський М.С. „Соціометричне дослідження”.
 - 1.7. Лічко А.Е. „Патохарактерологічний діагностичний опитувальник”.
 - 1.8. Овчарова Р.В. „Експертна діагностика соціально-педагогічної занедбаності дітей”.
 - 1.9. Спілберг Ч. „Шкала особистісної тривожності”.
 - 1.10. Стреляу Я. „Характеристика типу нервової діяльності”(адаптація Н.Р.Данилової, Ф.Г. Шмелева)
 - 1.11. Філліпс „Визначення рівня шкільної тривожності”.
 - 1.12. Ейдемільер Е.Г. „Аналіз сімейного виховання” (АСВ): опитувальник АСВ для батьків дітей віком 3-10 років, опитувальник АСВ для батьків підлітків віком від 11 до 21 року.
2. **Корекційно-відновлювальні, розвивальні, просвітницькі та інформаційні матеріали** (програми тренінгів, конспекти занять, виступів тощо) **за напрямками:**
 - 2.1. Формування та розвиток характерологічних особливостей особистості учнів.
 - 2.2. Тренінги модифікації поведінки.
 - 2.3. Мотивація та саморегуляція.
 - 2.4. Корекційна робота практичного психолога/соціального педагога з замкнутою дитиною.
 - 2.5. Корекційна робота з агресивними дітьми/учнями.
 - 2.6. Робота з тривожними дітьми/учнями.
 - 2.7. Корекційна робота з дітьми з синдромом дефіциту уваги та гіперактивністю.
 - 2.8. Просвітницькі матеріали (для учнів, батьків, педагогів) з питань профілактики важковиховуваності, злочинності та проявів насилля серед учнівської молоді, профілактики вживання дітьми та підлітками алкогольних напоїв, наркотичних та психотропних речовин попередження дитячої безпритульності і бездоглядності, аутоагресивної поведінки, самоушкоджуючої та суїцидальної поведінки.

Література

1. Вісник психологічної служби Київщини : випуск 1. – Біла Церква : КОППОК, 2009. – 116 с.
2. Вісник психологічної служби Київщини : випуск 2. – Біла Церква : КОППОК, 2010. – 185 с.
3. Клейберг Ю. Психология девиантного поведения .М., 2001.
4. Кон И. С. Психология ранней юности : кн. для учителя. – М. : Просвещение, 1989. – 255 с.
5. Корнилова Т., Григоренко Е., Смирнов С. Подростки группы риска. СПб., 2005
6. Личко А. Е. Типы акцентуаций характера у подростков. – М. : ООО АПРЕЛЬ ПРЕСС, 1999. – 416 с.
7. Луценко Ю. А. Діти-правопорушники: що робити? / Юрій Луценко. – К. : Шк. Світ, 2010. – 128 с.
8. Макарычева Г.И. Коррекция девиантного поведения – СПб.: Речь, 2007
9. Овчарова Р.В. Справочная книга социального педагога-М.:ТЦ Сфера, 2004.
10. Овчарова Р.В. Технологии практического психолога образования- М:ТЦ „Сфера”.2000.
11. Психолого-педагогічний супровід навчально-виховного процесу в сільському адміністративному районі : збірник методичних матеріалів / за ред. А. В. Аносової, Н. А. Максимової. – Біла Церква : КОППОК, 2010. – 170 с.
12. Райгородский Д.Я. Диагностика семьи. Самара : Издательский дом БАЙРАХ, 2004
13. Шендеровський К., Ткач Г. Професія соціальний працівник – К.:Главник О., 2006

ІНДИВІДУАЛЬНА КАРТКА
ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ УЧНЯ_____КЛАСУ

(Прізвище, ім'я та по-батькові)

Дата народження_____

Домашня адреса_____

Телефон (дом., моб)_____

Розпочато_____

Закінчено_____

(вказати, з яких причин)

Від кого, коли і з якого приводу надійшов запит на психологічний супровід дитини (№ протоколу, дата педради, рішенням якої учня поставлено на облік)

Відомості про батьків (опікунів) прізвище, ім'я, по-батькові; місце роботи, контактний телефон.

Примітка: Якщо не працюють, вказати причину: інвалід/ пенсіонер / домогосподарка / безробітний . Якщо обоє батьків працюють за кордоном, вказати, хто займається доглядом та вихованням дитини на цей момент: бабуся (дідусь) / тітка (дядько) / знайомі тощо (вказати контактний телефон)

Категорія сім'ї (повна /неповна; з матір'ю, з батьком, рідні батьки /опікуни; сприяє гармонійному психічному і фізичному розвитку /неблагополучна; дитина - сирота/напівсирота.

Кількість дітей у сім'ї (1/2/3/4 і більше) _____

Код життєвої ситуації (01-13)_____

Соціально-побутові умови (акти обстеження житлово-побутових умов додаються)

Соціальні пільги, якими користується дитина

Дані про особливості перебігу психофізіологічного розвитку дитини

(Відомості від батьків про проходження вагітності, пологів, дані про захворювання дитини в перший рік життя; особливості історії розвитку дитини (наявність психічних травм, важливих змін у житті дитини, важких захворювань)

Взаємини дитини з батьками та іншими дітьми в сім'ї :

(з ким із членів сім'ї більше спілкується, до кого більше звертається по допомогу чи пораду; із ким найчастіше виникають конфлікти)

Типові конфлікти та шляхи їх вирішення_____

Методи заохочення та покарання в сім'ї_____

Оцінка батьками поведінки дитини (*добрий, слухняний, різкий, впертий, образливий*)_____

Що викликає стурбованість батьків у поведінці та навчанні дитини

Інформація від педагогів:

Що викликає занепокоєння у навчанні і вихованні учня/ дитини

*Що турбує у поведінці учня/ дитини*_____

Соціальні показники (*витяг з індивідуальної картки соціально – педагогічного супроводу: рівень соціальної адаптації, соціальні шкідливості, відхилення в соціальній поведінці*)

Стосунки з однолітками_____

Психологічні показники (*тип темпераменту; особливості характеру, його акцентуації; загальний рівень психічного розвитку; особливості пізнавальних процесів, професійні інтереси, схильності, здібності, особливості поведінки, тип відхилень у поведінці тощо*)_____

Облік проведеної роботи

Дата	Вид роботи	Зміст роботи	Примітка

Примітка: Результати і висновки спостережень, протоколи консультацій учнів/вихованців, батьків, педагогів, протоколи психодіагностичного обстеження учня/вихованця, оформлені за відповідною формою, вкладаються в індивідуальну картку психологічного супроводу. Проведена робота фіксується у відповідних фахових журналах.

ІНДИВІДУАЛЬНА КАРТКА

СОЦІАЛЬНО – ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ

УЧНЯ (УЧЕНИЦІ) _____ КЛАСУ

(Прізвище, ім'я та по батькові)

Дата народження _____

Домашня адреса _____

Телефон (дом., моб.) _____

Розпочато _____

Закінчено _____

(вказати, з яких причин)

Від кого, коли і з якого приводу надійшов запит на соціальний супровід дитини
(№ протоколу, дата педради, рішенням якої учня поставлено на облік)

Прізвище, ім'я та по батькові батьків (опікунів) _____

Місце роботи батьків (опікунів), контактний телефон (якщо не працюють, вказати причину: інвалід/ пенсіонер/ домогосподарка / безробітний. Якщо обоє батьків працюють за кордоном, вказати, хто займається доглядом та вихованням дитини на цей момент: бабуся (дідусь) / тітка (дядько) / знайомі тощо).

Категорія сім'ї (повна/неповна; з матір'ю, з батьком, рідні батьки /опікуни; сприяє гармонійному психічному і фізичному розвитку/ неблагополучна; дитина сирота/напівсирота) _____

Кількість дітей у сім'ї (1/2/3/4 і більше)

Соціально-побутові умови (акти обстеження житлово побутових умов додаються)

Соціальні пільги, якими користується дитина

Код життєвої ситуації (01-13) _____

Охоплення позашкільною освітою: „_____” у _____ н.р.
„_____” у _____ н.р., „_____” у _____ н.р.

Дані про особливості перебігу психофізіологічного розвитку дитини (проходження вагітності, пологів, дані про захворювання дитини в перший рік життя; особливості історії розвитку дитини (наявність психічних травм, важливих змін у житті дитини, важких захворювань) _____

Стан здоров'я (здорова; стоїть на «Д» обліку; дитина з особливими потребами (вказати ваду розвитку).

Взаємини дитини в сім'ї : (з ким із членів сім'ї більше спілкується, до кого більше звертається по допомогу чи пораду; із ким найчастіше виникають конфлікти)

Характер взаємин батьків з дитиною, підлітком: (сімейний диктат (систематичне придушення ініціативи і почуття власної гідності дитини); надмірна опіка (задоволення всіх потреб дитини, огороження від труднощів, турбот, зусиль); потурання (визнання повної автономності дитини; усунення батьків від активної участі у вихованні); співробітництво (стосунки взаємної поваги, спільне переживання радощів, біди, тощо)

Методи заохочення та покарання в сім'ї _____

Що викликає стурбованість батьків у поведінці та навчанні дитини _____

Психологічні показники (витяг з індивідуальної картки психологічного супроводу) _____

Характер стосунків дитини з однолітками _____

Соціометричний статус учня в колективі: _____

Типові конфлікти та шляхи їх вирішення _____

Педагогічні показники (темп навчання, труднощі в навчанні, навчальні інтереси, які переважають, зауваження щодо поведінки дитини) _____

Соціальні шкідливості (рання алкоголізація; нікотинова залежність; вживання токсичних і психотропних речовин; потяг до азартних ігор; потяг до асоціальних ігор; ранній сексуальний потяг; негативізм в оцінці явищ дійсності) _____

Відхилення в соціальній поведінці (грубість; бійки; прогули; недисциплінованість; побиття слабких; вимагання; жорстоке ставлення до тварин; крадіжки; порушення суспільного порядку (облік в інспекції у справах неповнолітніх); немотивовані вчинки; втечі з дому, інтернату) _____

Рівень соціальної адаптації _____

- а) **Високий** (1. Усвідомлене прийняття і виконання норм колективного життя. 2. Баланс індивідуального і соціального. 3. Гармонія взаємин з дорослими та однолітками. 4. Адекватне ставлення до педагогічних впливів. 5. Самоконтроль поведінки. 6. Активна участь у житті дитячого колективу. 7. Задоволення своїм статусом і взаєминами)
- б) **Середній** (1. Конформізм по відношенню до норм колективного життя. 2. Переважає або індивідуальне, або соціальне. 3. Нестійкі взаємини з оточуючими. 4. Суперечливе ставлення до педагогічних впливів. 5. Зовнішній локус контролю. 6. Періодична участь у житті дитячого колективу. 7. Неповне задоволення своїм статусом і взаєминами).
- в) **Низький** (1. Неприйняття і невиконання норм колективного життя. 2. Дисбаланс індивідуального і соціального. 3. Конфліктні взаємини з оточуючими. 4. Неадекватне ставлення до педагогічних впливів. 5. Некерована поведінка. 6. Пасивна участь у житті дитячого колективу. 7. Незадоволення своїм статусом і взаєминами)

Облік проведеної роботи

[illegible]

Примітка. Результати і висновки спостережень, протоколи консультацій учнів, батьків, педагогів, протоколи соціально-педагогічного діагностування учня, оформлені за відповідною формою, акти обстеження житлово-побутових умов дитини вкладаються в індивідуальну картку соціально-педагогічного супроводу. Проведена робота фіксується у відповідних фахових журналах.